

Анотації

Проаналізовано особливості професійної діяльності працівників чергових частин міліції. Виявлено, що ці фахівці працюють в особливих умовах: з порушенням циркадних ритмів, сну і відпочинку, в умовах гіпокінезії та гіподинамії. Зроблено висновок про необхідність своєчасної діагностики, психологічної корекції та психотерапії виявлених негативних змін у психосоматиці оперативних чергових міліції.

Проанализированы особенности профессиональной деятельности сотрудников дежурных частей милиции. Выявлено, что эти специалисты работают в особых условиях: с нарушением циркадных ритмов, сна и отдыха, в условиях гипокинезии и гиподинамии. Сделан вывод о необходимости своевременной диагностики, психологической коррекции и психотерапии выявленных негативных изменений в психосоматике оперативных дежурных милиции.

Peculiarities of duty subdivisions police officers' professional activity are analyzed. It is exposed that these specialists work in special conditions with breaking circadian rhythms, sleep and rest in the conditions of hypokinesia and hypodynamia. Conclusion about the necessity of duty police officers' timely diagnostics, psychological correction and psychotherapy of exposed negative changes in psychosomatics is made.

УДК 159.9:37.015.3

О. В. МАМІЧЕВА,

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри корекційної педагогіки та спеціальної психології
Слов'янського державного педагогічного університету*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Проблема вивчення діяльності викладачів вищих навчальних закладів спрямована на визначення спеціальної і професійної підготовки в різних освітньо-виховних системах.

Професійна діяльність – це діяльність викладача вищої школи в навчально-виховному процесі, спрямована на формування й розвиток особистості вихованців. Ефективність процесу виховання багато в чому залежить від дій викладача вищої школи – суб'єкта педагогічного процесу, тобто вихователя, який безпосередньо й багатогранно впливає на кожний його компонент. Головне – викладач вищої школи повинен зробити вихованця центральною постаттю цього процесу, його активним, свідомим, повноправним та самостійним учасником [1].

Розглядаючи ступінь наукової розробленості проблеми професійної і спеціальної діяльності викладачів, необхідно відзначити, що вона періодично потрапляє у фокус уваги дослідників, але дотепер залишається актуальною і недостатньо розробленою. Не можна не погодитися з М. Н. Добрускіним, З. Ф. Есарєвою, А. Н. Марковою, які зазначають, що структура діяльності викладача вищої школи включає кілька взаємообумовлених компонентів: діагностична діяльність пов'язана з вивченням індивідуально-психологічних особливостей і вихованості студентів, виявленням

і визначенням рівня їхньої загальної освіти й духовності, навичок і вмінь, необхідних для ефективної професійної та повсякденної діяльності, – але жоден із авторів до структури діяльності не включає як самостійний компонент педагогічні здібності. У зв'язку з цим діагностика індивідуально-психічних особливостей набуває важливого значення. Щоб навчати і виховувати людину всебічно, насамперед слід знати її всебічно. На наш погляд, для цього викладач вищої школи повинен досконало володіти технологією і процедурою вивчення індивідуально-психічних особливостей студентів, вмінням робити ґрунтовний діагноз на основі цих досліджень [2; 3; 4].

Викладач вищого навчального закладу повинен бути психологом-дослідником і мати для цього відповідні навички та вміння. Окрім цього, така робота потребує від нього високих духовних якостей. Орієнтовно-прогностична діяльність полягає в умінні викладача вищої школи визначати конкретні цілі, зміст, методику виховної діяльності, передбачити її результати на основі знання рівня індивідуальної підготовленості окремих студентів, злагоженості та згуртованості колективу. Педагог спочатку ставить діагноз, а потім визначає конкретні орієнтири для формування й розвитку особистості кожного студента і всього колективу в цілому. Наслідком цієї діяльності є

конструктивно-проектувальні здібності, які передбачають постійне вдосконалення педагогом методики проведення різних навчально-виховних заходів. Характер використаних методів і конкретна методика насамперед залежать від результатів попередніх дій. Ця діяльність потребує від нього психолого-педагогічного мислення, педагогічної спрямованості, ініціативи, творчості, володіння багатим арсеналом організації виховних заходів і глибоких психологічних та педагогічних знань. Після цього обов'язкова організаційна діяльність. Від умілого планування навчально-виховної роботи й визначення оптимальних шляхів її реалізації, обґрунтованості конкретних заходів залежать перебіг педагогічного процесу та його конкретні результати. Практичне здійснення конкретних педагогічних заходів передбачає наявність у вихователя навичок і вмінь їх проведення, ефективних педагогічних методик. Ця діяльність потребує досконалої педагогічної техніки. Діяльність викладача пов'язана з людським чинником і передбачає наявність комунікативно-стимулюючого компонента. Для його ефективної реалізації викладач вищої школи повинен сприймати студентів такими, якими вони є, це – головний мотив педагогічної діяльності; вміти емпатувати вихованцям; бути оптимістом; персоніфікувати людину майбутнього; бути творчою людиною тощо. Безумовно, ці якості викладача вищої школи виявляються під час спілкування і це передбачає його високогуманність [2].

Наступний напрямок діяльності викладача вищої школи – аналітико-оцінюючий, зміст якого полягає в аналізі як власних дій, так і дій студентів, виявленні їх позитивних якостей і недоліків, порівнянні отриманих результатів із запланованими тощо. За допомогою аналітико-оцінної діяльності здійснюється зворотній зв'язок, тобто своєчасно визначаються конкретні результати навчально-виховної роботи й вносяться необхідні корективи. Цей вид діяльності дуже відповідальний; її об'єктивність свідчить про зрілість викладача вищої школи [5].

Ще один вид діяльності – дослідницько-творчий, що має пронизувати всі попередні види діяльності та наповнювати їх новим змістом. Діяльність викладача вищої школи базується на дослідницьких даних, які, з одного боку, стосуються визначення індивідуально-психічних особливостей студентів, їх нахилів, життєвих настанов, а з іншого – з'ясування рівня опанування ними знань, навичок і вмінь,

духовного, інтелектуального і фізичного розвитку. Все це потребує від викладача вищої школи творчого ставлення до всього педагогічного процесу. Творчість викладача вищої школи – це джерело його оптимізму, всебічного розвитку, гуманного мислення, оригінального проведення педагогічних заходів, їх постійного вдосконалення тощо.

Із структури діяльності викладача вищої школи випливають основні його педагогічні функції. Педагогічні функції – це використання педагогом напрямів застосування професійних знань і вмінь. Звичайно, головним напрямом застосування педагогічних зусиль є навчання, освіта, виховання, розвиток і формування студентів. Ще однією функцією викладача вищої школи є управління процесами навчання, виховання, розвитку і формування особистості студента [6].

Отже, основними функціями викладача вищої школи є постановка мети, діагностування, прогнозування, проектування, планування, інформування, організація, оцінювання, контроль, коригування, аналіз і дослідження.

Викладач вищої школи є ключовою фігурою; йому належить стратегічна роль у розвитку особи студента в ході професійної підготовки. У вищій школі склалася своя внутрішня система професійної кваліфікації, яка включає п'ять рівнів: асистент, викладач, старший викладач, доцент, професор [7].

Труднощі викладача пов'язані з трьома компонентами: педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, особа. Особа – стрижневий чинник праці, який визначає його професійну позицію в педагогічній діяльності і в педагогічному спілкуванні. Педагогічна діяльність – це технологія праці; педагогічне спілкування – його клімат і атмосфера, а особа – ціннісні орієнтації, ідеали, внутрішній сенс роботи викладача. Сучасність висуває дедалі більш жорсткі і різносторонні вимоги до педагогічної діяльності. Вони миттєво зростають при неминучому виникненні ринку молодих фахівців, розвитку багаторівневої освіти, внутрішньої (в межах держави) та міжнародної акредитації фахівців. На сучасному етапі розвитку суспільства знижується роль викладача як єдиного «утримувача» наукових знань і зростає його роль як експерта й консультанта, що допомагає студенту орієнтуватись у світі наукової інформації [8].

У процесі реалізації функцій педагогічної діяльності викладачам вищої школи необхідно вирішувати такі групи завдань:

1. Проектування – формування й конкретизація цілей навчального курсу з урахуванням вимог, що представлені педагогічною діяльністю; планування навчального курсу з урахуванням поставлених цілей; облік етапів формування розумових цілей; передбачення можливих утруднень у студентів при вивченні курсу і шляхів їх подолання.

2. Конструювання – підбір матеріалу для даного заняття з урахуванням здібностей студентської аудиторії до його сприйняття; підбір і розробка системи завдань відповідно до поставлених цілей; вибір раціональної структури занять залежно від мети, змісту і рівня розвитку студентів; планування змісту занять з урахуванням міжпредметних зв'язків; розробка завдань для самостійної роботи студентів; вибір системи оцінювання й контролю навчальної діяльності студентів.

3. Організація – організація активних форм навчання: дискусій, ділових ігор, тренінгів; використання педагогічних методів, адекватних даній ситуації; організація самостійного вивчення навчального предмету студентами; застосування технічних засобів у процесі передачі інформації; доступний виклад матеріалу, виділення ключових понять, закономірностей, побудова узагальнюючих висновків; створення тестів з прочитаного курсу; виклад підбраного матеріалу у вигляді проблемної лекції.

4. Соціально-психологічне регулювання – стимулювання студентів до постановки питань, проведення дискусій; дисциплінування студентів; встановлення атмосфери співпраці; оцінювання рівня розвитку групи, визначення її лідерів і неформальної структури; конструктивне вирішення конфліктів; активізація пізнавальної діяльності студентів; встановлення й підтримка ділових відносин із колегами, студентами, адміністрацією [1; 5; 8].

Якщо цілі і завдання, зміст, норми і критерії, що висуваються педагогічною системою, є зовнішніми об'єктивними чинниками діяльності викладача вищої школи і вченого, то методи і способи науково-педагогічної діяльності мають індивідуально-суб'єктивний характер. Їх застосування залежить від здібностей кожного викладача.

Професійні здібності прийнято розглядати як комплекс – поєднання, а також структуру властивостей особистості, що співвідносяться з певною діяльністю. Окрім складних спеціальних здібностей, вагому роль відіграють і елементарні загальні здібності; такі, як спостережливість, якість мови, мислення, уява,

належать до необхідних у педагогічній праці, якщо фахівець, що володіє ними, швидко й правильно з їх допомогою розпізнає істотні ознаки педагогічної системи, науки, процеси, які протікають у них, і оцінює їх ефективність з метою управління.

Учені виділяють такі педагогічні здібності викладача вищої школи: здатність робити навчальний матеріал доступним; творчість у роботі; педагогічно-вольовий вплив на студентів; здатність організувати колектив студентів; інтерес і любов до дітей; змістовність і яскравість мови, її образність і переконливість; педагогічний такт; здатність пов'язати навчальний предмет із життям; спостережливість; педагогічна вимогливість. До супутніх властивостей особи викладача вищої школи відносять: організованість, працездатність, допитливість, самовладання, активність, наполегливість, зосередженість і розподіл уваги. Гносеологічні здібності є чутливістю викладача вищої школи до способів отримання інформації про світ студентів, у цілому формування етичного, трудового, інтелектуального фонду особи, швидкого і творчого оволодіння науковими методами дослідження, способами вивчення студентів у зв'язку з цілями формування особистості [1; 3; 5].

Креативно-конструктивний компонент викладача вищої школи дає можливість мислити, узагальнювати на основі недостатнього числа ознак, створювати нові поєднання, використовуючи наявну інформацію. В основі проектної і конструктивної діяльності лежать здібності до інтелектуальної праці. Організаційні здібності викладача вищої школи мають значення не тільки для організації процесу навчання у вищій школі, але й для самоорганізації діяльності викладача [2; 4].

До комунікативних характеристик викладача вищої школи належать здібності: здатність всесторонньо й об'єктивно сприймати людину-партнера по спілкуванню; здатність викликати у нього довіру, співпереживання в спільній діяльності; здатність передбачати й ліквідувати конфлікти; справедливо, конструктивно й тактовно критикувати свого товариша по спільній діяльності; сприймати і враховувати критику, перебудувавши відповідно свою поведінку і діяльність.

Існує кілька підходів щодо визначення психологічної майстерності. На думку Н. В. Кузьміної та М. В. Кухарева, це «найвищий рівень психологічної діяльності, який виявляється в тому, що за відведений час педагог досягає

оптимальних наслідків» [9, с. 57]. Автори розуміють психологічну майстерність як синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва й особистих якостей викладача вищої школи.

Психологічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності на рефлексивній основі. Визначають такі складники психологічної майстерності: гуманістична спрямованість діяльності викладача вищої школи; професійна компетентність; педагогічні здібності; психологічна техніка. Професійна компетентність є підвалиною психологічної майстерності. Зміст цього компонента становлять глибокі професійні знання, навички та вміння, професіоналізм у галузі психології та педагогіки, досконала методика проведення навчально-виховних заходів. Здібність до психологічної діяльності – дуже важливий елемент у структурі психологічної майстерності. Провідними здібностями вважають чутливість до людини й до особистості, комунікативність, перцептивність, динамічність, емоційна стабільність, оптимістичне прогнозування і креативність. Важливим компонентом психологічної майстерності є педагогічна техніка як форма організації поведінки викладача вищої школи. Це конкретний інструментарій, навички і вміння організації та проведення різноманітних навчально-виховних заходів. За відсутності або недостатнього її розвитку інші елементи психологічної майстерності залишаються не реалізованими.

Психологічну майстерність можна визначити як характеристику високого рівня психологічної діяльності. Критеріями психологічної майстерності викладача вищої школи є такі ознаки його діяльності: гуманність, науковість, педагогічна доцільність, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість (оригінальність).

В основі психологічної майстерності лежить педагогічна культура – оволодіння педагогом педагогічним досвідом людства, ступінь його досконалості в педагогічній діяльності, досягнутий рівень розвитку його особистості. Основні складники психологічної культури: педагогічна спрямованість; психолого-педагогічна ерудиція; гармонія розвинутих інтелектуальних і моральних якостей; висока педагогічна майстерність і організованість; вміння продуктивно поєднувати навчально-виховну й науково-дослідну діяльність; сукупність професійно важливих якостей;

педагогічно спрямоване спілкування й поведінка; постійне самовдосконалення. Стрижневий компонент психологічної культури – педагогічна майстерність, яка передбачає синтез розвинутого психолого-педагогічного мислення, професійно-педагогічних знань, навичок і вмінь, емоційно-вольових засобів виразності, що дають змогу педагогові успішно вирішувати навчально-виховні завдання. Щоденна педагогічна практика свідчить: суттєвих результатів у вихованні досягають ті педагоги, які мають високу психологічну культуру, і навпаки – негативні приклади брутальності, що, на жаль, ще наявні у практиці, свідчать про відсутність культури. Одним з основних показників психологічної культури є педагогічний досвід – теорія і практика психологічної діяльності людства та її результат, який має два взаємодоповнювані рівні – теоретичний і практичний. Будь-яка культура, в тому числі й педагогічна, ґрунтується на певних знаннях. Відповідно до специфіки діяльності викладача вищої школи слід підкреслити нагальну потребу як у професійних знаннях, навичках і вміннях, так і в психолого-педагогічних. До них відносять: володіння предметом викладання, методикою викладання предмета, психологічну підготовленість, загальну ерудицію, широкий культурний кругозір, психологічну майстерність, володіння технологіями психологічної праці, організаторські вміння й навички, педагогічний такт, психологічну техніку, володіння технологіями спілкування, ораторську майстерність тощо [10].

У зміст поняття «психологічна техніка» включають дві групи компонентів: перша пов'язана з умінням викладача вищої школи керувати своєю поведінкою, це – оптимальне керування емоціями, настроєм, прояв соціально-перцептивних здібностей; володіння технікою мови; виразна демонстрація вихованцям певних почуттів, суб'єктивного ставлення до тих чи інших дій вихованців; вміння пізнавати їх внутрішній душевний стан. Друга – пов'язана з умінням викладача вищої школи впливати на особистість студента й колектив та розкриває процесуальний бік процесу навчання й виховання: дидактичні, організаційні, конструктивні, комунікативні вміння; технологічні прийоми висування вимог, керування педагогічним спілкуванням тощо [1, 11].

Наступний елемент психологічної техніки – це вміння викладача вищої школи керувати психічним станом, емоціями та настроєм – як своїм, так і вихованців.

Узагальненим виявом стилю спілкування викладача вищої школи є педагогічний такт, який акумулює всі складники психологічної культури і який є одним з основних показників психологічної майстерності. Сутність педагогічного такту полягає в педагогічно доцільному ставленні та впливі викладача вищої школи на вихованців, у дотриманні почуття міри в спілкуванні з ними, в умінні налагоджувати продуктивний стиль спілкування в педагогічному процесі та в пошані до особистості студента. Педагогічний такт виховується і набувається разом із психологічною культурою й конкретно виявляється в педагогічній діяльності.

Ще один компонент психологічної техніки стосується технології організації різноманітних навчально-виховних заходів, уміння проводити їх на високому методичному рівні. Прийоми та способи виховного впливу досить різноманітні. Рівень володіння ними свідчить про зрілість викладача вищої школи і практично показує його майстерність у цій галузі діяльності.

Отже, теоретичний і практичний рівні опанування вихователем педагогічним досвідом людства становлять методологічну й технологічну основу його психологічної діяльності та важливу передумову поступового просування до вершин психологічної майстерності.

Аналіз професійної діяльності педагогів вищої школи дозволяє констатувати, що вони, крім освітньої, виховної і розвиваючої, виконують ще цілий ряд взаємозв'язаних функцій: пропедевтичну, реабілітаційну, орієнтаційну, компенсаторну, функцію соціалізації [4].

Реалізація пропедевтичної функції пов'язана із здійсненням педагогічної підтримки людини в освітньому процесі, направлена на становлення людини як індивідуальності і становить процес спільного з вихованцем визначення його власних інтересів і шляхів подолання проблем, що заважають йому самотійно досягати бажаних результатів у різних сферах, шляхом вибору педагогом найбільш ефективних технологій з урахуванням індивідуальних можливостей вихованців і забезпечення їм дозованої педагогічної допомоги.

Реабілітаційна функція педагогів полягає у відновленні упевненості студентів у своїх силах і можливостях за допомогою створення ситуацій успіху. У сфері реалізації пізнавальних інтересів особистості студента педагоги

повинні забезпечити вільний вибір різної значущої для учня діяльності.

Орієнтаційна функція педагога виявляється в допомозі учням у їх життєвому, особовому і професійному самовизначенні; у поступовому формуванні в учнів внутрішньої готовності до усвідомленої і самотійної побудови професійних перспектив свого розвитку, в практичній підготовці до життя і професійної кар'єри в умовах соціальних змін.

Компенсаторна функція полягає в створенні можливостей для формування кожною дитиною власних уявлень про самого себе і навколишнього світу, свобода вибору форми освіти доповнюється свободою ухвалення рішення, самотійністю в самореалізації завдяки тій справі, яку кожен робить сам.

Педагоги виконують також функцію соціального захисту дітей, підсилюючи стартові можливості особистості на ринку праці і професійної освіти [1].

Таким чином, сучасними підходами до характеристики викладачів вищих навчальних закладів є те, що на сьогодні вони повинні бути психологічно підготовленими. Визначено, що із структури діяльності викладача вищого навчального закладу впливають його основні педагогічні функції: постановка мети, діагностування, прогнозування, проектування, планування, інформування, організація, оцінювання, контроль, коригування, аналіз і дослідження.

Встановлено, що індивідуально-суб'єктивний характер методів і способів науково-педагогічної діяльності залежить від здібностей кожного викладача, як професійних у цілому, так і спеціальних здібностей. При цьому до педагогічних здібностей відносять: здатність робити навчальний матеріал доступним; творчість у роботі; педагогічно-вольовий вплив на студентів; здатність організувати колектив студентів; змістовність і яскравість мови, її образність і переконливість; педагогічний такт; здатність пов'язати навчальний предмет з життям; спостережливість; педагогічна вимогливість. До особистісних якостей належать: людяність; порядність; відповідальність; обов'язковість; об'єктивність; висока моральність; оптимізм; емоційна врівноваженість; потреба в спілкуванні; інтерес до життя вихованців; доброзичливість; самокритичність; патріотизм; релігійність; принциповість; чуйність; емоційна культура і багато інших.

Література

1. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 308 с.
2. Добрускин М. Н. Социально-психологический портрет вузовского педагога / М. Н. Добрускин // СОЦИС. – 1995. – № 9. – С. 137–141.
3. Есарева З. Ф. Особенности деятельности преподавателя высшей школы / З. Ф. Есарева. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1974. – 112 с.
4. Маркова А. Н. Психология труда преподавателя высшей школы : кн. для учителей / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1993. – 192 с.
5. Дубицкий В. В. О мотивации деятельности преподавателей вуза / В. В. Дубицкий // СОЦИС. – 2004. – № 1. – С. 121–124.
6. Астахова В. И. Особенности положения преподавателей вузов Украины / В. И. Астахова // СОЦИС. – 2007. – № 8. – С. 117–120.
7. Про вищу освіту : закон України від 12 берез. 2009 р. № 2984-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.ua>.
8. Бондаренко Л. Ю. Изменения в структуре и социальном статусе преподавателей высшей школы / Л. Ю. Бондаренко // СОЦИС. – 2000. – № 10. – С. 127.
9. Кузьмина Н. В. Психологическая структура деятельности учителя / Н. В. Кузьмина, Н. В. Кухарев. – Гомель : Изд-во Гомел. гос. ин-та, 1996. – 57 с.
10. Поваренков Ю. П. Психология становления профессионала. Системогенетический подход / Ю. П. Поваренков // Проблемы системогенеза учебной и профессиональной деятельности. – Ярославль, 2003. – С. 95–113.
11. Скок Г. Б. Улучшение коммуникативных умений преподавателя / Г. Б. Скок, О. В. Салкова // Русская педагогика. – 1990. – № 5. – С. 101–103.

Надійшла до редколегії 20.11.2009

Анотації

Проаналізовано професійну діяльність викладачів вищих навчальних закладів, спрямованого на вивчення спеціальної і професійної підготовки в різних освітньо-виховних системах. Особливу увагу приділено вивченню взаємообумовлених компонентів структури діяльності викладача вищої школи та визначенню його індивідуально-психологічних особливостей.

Проанализирована профессиональная деятельность преподавателей высших учебных заведений, направленная на изучение специальной и профессиональной подготовки в разных образовательно-воспитательных системах. Особое внимание уделено изучению взаимообусловленных компонентов структуры деятельности преподавателя высшей школы и определению его индивидуально-психологических особенностей.

The article is devoted the analysis of professional activity of teachers of higher educational establishments, directed on the study of the special and professional preparation in different educationally-educate systems. The special attention in the article is spared the study of row of vzaimoobuslovlennykh components of structure of activity of teacher of higher school and determination of his individually-psychological features.